

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk.: **Nyelvtan.**
Budapest, Osiris Kiadó, 2017. (1152 oldal)

1. A nyelvi szerkezetek eredményei és eszközei is az emberi gondolkodásnak, akár egyik, akár másik funkciójukban vizsgáljuk őket, rendszerbe foglalható jelenségekről van szó. Ennek a rendszerszerűségnek az értelmezése és megismerése a törekvése az időről időre megjelenő nyelvtanoknak. Egy nyelvten szemléletét alapvetően az határozza meg, hogy a tudós hol helyezi el nézőpontját a nyelvhasználat tág kontextusában. Ettől függ a jelentésről való elképzelése, a nyelv mint absztrakció és a nyelv mint megvalósulás viszonyának a feldolgozása.

A nyelvi jelek funkció szerinti megítélése a nyelv használóját nagyjából az alkotói, illetve befogadói intencióval azonosítja, és azt helyezi a rendszeralkotás fókuszába, hogy egy bizonyos törekvés, szándék milyen nyelvi mintázatokban valósul(hat) meg. A funkcionális szemlélet az említett nyelvi mintázatok használati értékét ragadja meg, rámutatva azokra a jellemzőkre, amelyek egy-egy funkcionális kategória definitív tulajdonságai. Az eddigi hazai nyelvtenek tekintetében azt mondhatjuk, hogy bennük eltérő hangsúlyokkal a rendszerelvűség, a funkcionalitás, valamint a strukturális szemlélet érvényesül; azok a megközelítések, amelyek keretében nagyobb teret kap a diskurzus pragmatikai meghatározottságuk révén változó tényezőinek mérlegelése, ez jellemzően a rendszerűség rovására megy.

A kognitív-funkcionális nyelvten áttörést jelent a problematika kezelésében, megvalósítja a két – sok tekintetben eltérő – megközelítés szintézisét. A szintézis alapja az, hogy a nyelvten a funkciójuk révén megragadható nyelvhasználati formák magyarázatában a jelentésrepresentáció kognitív attitűdjét érvényesíti; az ennek eredményeképpen kirajzolódó sémák vezetnek a nyelv rendszerszerű ábrázolásáig.

Ha külön-külön tekintünk az egyes megközelítések nemzetközi és hazai előzményeire, akkor látható, hogy az utóbbi évtizedek kutatásainak eredményeképpen mind a funkcionális szemlélet, mind a kognitív gondolkodás eljutott arra a szintre, hogy a jelentés magyarázatához multidiszciplináris diskurzus

résztudományaként járuljon hozzá, meggyőző mennyiségű és minőségű empirikus adat és elemzői tapasztalat birtokában.

2. Az Osiris Nyelvtan születését több jelentős, az egyes szerzők nevéhez fűződő eredmény övezi (IMRÉNYI 2013, KUGLER 2015, TÁTRAI 2011, LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008, TOLCSVAI NAGY 2011, 2013, 2016). A hazai előmunkálatok nagyjából a múlt század végéig nyúlnak vissza, figyelembe véve a szigorú értelemben vett kognitív és funkcionális nyelvtudományi előzményeket (a fent említett szerzők munkáin kívül például KERTÉSZ–PELYVÁS 2005, KÖVECSES–BENCZES 2010), valamint — a szemléleti alapot tágabban értelmezve — a társdiszciplínák kutatási eredményeit is (lásd pl. PLÉH–GYÖRI 1998, KOVÁCS és mtsai 2003).

2005-ben jött létre az ELTE-n Tolcsvai Nagy Gábor irányításával a DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely, az ennek keretében együttműködő kutatók munkájának eredménye az a nyelvtan, amelyhez hasonló vállalkozásra nincs példa a magyar nyelvtudomány eddigi történetében. A kézikönyv szerzői úgy tekintenek a magyar nyelv grammatikájára, mint a nyelvhasználatban tetten érhető formák dinamikus hálózatából elvonatkoztatható sémarendszerre.

A különféle grammatikai kutatások ismeretében általánosítható, hogy a nyelvtudományi gondolkodás középpontjában a jelentés áll: mint az emberi kommunikáció tárgya és/vagy célja. A kognitív-funkcionális megközelítést jellemző szemlélet szerint a kommunikáló partnerek interakciója olyan mentális tartalmak (és működések) interakcióját jelenti, amelyek különféle — egyénileg specifikus — tudásbázisokból táplálkoznak (ide értve a kollektív és az individuális tudáselemeket is). Ennek értelmében a nyelvi szerkezetek funkcionális szemléletű magyarázatai a kognitív nyelvészeti terminológián és a kognitív tudományi keretben eddig feltárt összefüggéseken alapulnak, azt állítva a megközelítés fókuszába, hogy a nyelvi szerkezetek létrejöttében milyen kognitív képességek és műveletek játszanak szerepet. Ezzel összhangban az elvonatkoztatott rendszer sémái nem kizárólag formai struktúrákként kezelendő komponensek, hanem fogalmi tartalmak, azaz ezeknek — a nyelv használói által létrehozott — mentális reprezentációi. Tehát a nyelvi rendszer komponenseiként elvonatkoztatott sémák forrásai voltaképpen a valós világ általános sematikus összefüggései, amelyeknek az aktuális nyelvhasználóra vonatkoztatott individuálisan specifikus jellemzői is vannak, illetve lehetnek.

Ez — az emberi gondolkodás és a nyelv szoros kapcsolatán alapuló — holisztikus felfogás azt eredményezi, hogy az Osiris Nyelvtan az ábrázolni kívánt nyelvi jelenségeket az emberi tudás megvalósulásainak tekinti. Azaz a nyelv tudása semmiben sem különböző kognitív működést feltételez, mint bármilyen más valóságalapú tapasztalati tudás. Tulajdonképpen ez az empirikus meghatározottság az egyik lényeges feltétele a funkcionális és a kognitív megközelítés eredményes

szintézisének. Fő szemléleti forrásokként LANGACKERnek a kognitív nyelvészeti tudományosságot megalapozó kutatásait (1987, 1991, 1999, 2008), HALIDAY szisztémikus-funkcionális nyelvtanát (1961), az alaklélektant (Gestaltpsychologie) és a belőle táplálkozó lakoffi tapasztalati realizmust (1987), valamint ez utóbbi keretében a tapasztalati tudás reprezentációiként létrehozott idealizált kognitív modelleket érdemes kiemelnünk.

Az Osiris Nyelvtan fejezetei egy egységes szemléletű globális rendszer részrendszereit ismertetik, megmutatva ezek egymásra hatását, egymásra utaltságát úgy, hogy az olvasó számára világossá válik, a mű a magyar nyelvnek nem pusztán a grammatikai szabályrendszerét írja le, és az ezen belül működő összefüggéseket magyarázza, hanem egy ennél jóval komplexebb hálózatot értelmel: a tudásrendszerek hálózatát. Ez a részrendszerekből létrejövő általános rendszer a nyelvhasználók konceptualizációs és kommunikációs működésének a komplex kerete. Alkotóelemei pedig azok a sémák, amelyek egyéni mentális jelentésreprezentáció-algoritmusokból és ezek eredményeiből elvonatkoztatott kollektív — interszjektívén értelmezhető — mentális mintázatok. A kognitív szemléletű megközelítés szerint a nyelvi jelek rendszere és a valóságról szerzett enciklopédikus tudás kategóriarendszere nem különül el egymástól ábrázoló és ábrázolt síkként. Jóval inkább az individuumra általánosan jellemző kognitív működés két egymással szorosan összefüggő sémarendszereként tekinthetünk rájuk. Ennek értelmében a nyelvhasználatbeli egyéni sajátosságok és eltérések forrásai a nyelvhasználók által alkalmazott tudásbázisok egyénileg eltérő jellegzetességei.

3. Az Osiris Nyelvtan felépítésében tökéletesen tükröződik a nyelvтанíró kutató perspektívája: a valóság kontextusában elhelyezett nézőpont, amely lehetővé teszi nemcsak a produktumnak a reprezentációját, hanem a produkció komplex mentális folyamatainak a magyarázatát is, az egyéni, kutatói működés mozzanatainak tetten érése révén. Ennek jegyében a *B e v e z e t é s* keretében Tolcsvai Nagy Gábor — a rendszerelvűség hagyományos kiindulópontjának tekinthető hangtan magyarázatát előkészítve — a kutatói nézőpont értelmezését szolgáló témaköröket tárgyal: az emberi kommunikáció alapsémáját, illetve az egyén által feltételezett szövegvilágot mint mentális modellt, amelyek a valóság megismerésének és vele együtt a nyelvi kategóriák elvonatkoztatásának és használatának komplex kereteként szolgálnak; a megismerés kognitív pszichológiai holisztikus értelmezését mint az absztrakció, a sémaalkotás és a kategorizáció magyarázatához alapul szolgáló elméleti és terminológiai bázist; a konstruálás mentális modelljét, amely lehetővé teszi a valóság dolgairól való sematikus tudás és e tudás nyelvi jelekkel történő megformálása közötti kapcsolat megértését olyan alapvető fogalmak magyarázata révén, mint a figyelemirányítás és a profilálás, a feltűnőség és a hozzáférhetőség, illetve a perspektíváltság és a nézőpont.

A szerző a nyelv és a nyelvi jel fogalmának a következő — a részrendszerek kognitív-funkcionális tárgyalását megalapozó — meghatározását adja: „A nyelv az emberi megismerés során kialakuló kategóriák szimbolikus leképezésének közösségi rendszere, amely a személyközi, közösségi szimbolizáción és jelentésképzésen alapul, és a kulturális ismeretfelhalmozás során alakul történetileg. A nyelvi jelek, közelebbről a nyelvi kifejezések vagy a tovább már nem bontható nyelvi elemek egy-egy fonológiai és szemantikai szerkezet szimbolikus kapcsolatából állnak, akár egyszerűek, akár összetettek ezek a jelek. A nyelvi kifejezésekből összetett nyelvi szerkezeteket hoz létre a beszélő” (TOLCSVAI NAGY 2017: 51). A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat viszonyát a kognitív-funkcionális szemlélet tehát úgy kezeli, mint sémának és megvalósulásnak a viszonyát, amely több síkon analogikusan feltárható: a szerkezet és a művelet, a jelentés és a referencia (valóságra való vonatkozás) viszonyában; a gyakoriság, a begyakorlottság, illetve a konvencionálizáltság jelenségében; valamint ezzel szoros összefüggésben a nyelvi variabilitás problematikájában. Ezeknek a témaköröknek a részletes kifejtése a Bevezetés Nyelvi rendszer és nyelvhasználat fejezetén belül külön alfejezetekben kap helyet. A Bevezetésnek fontos modulja a Módszertani elvek összefoglalása: a Nyelvtan módszereiben mindenekelőtt LANGACKERre és LAKOFFra támaszkodik, Tolcsvai Nagy Gábor tételesen ismerteti a tudományos igényű nyelvtani magyarázat fő alapelveit és törekvéseit.

4. A H a n g t a n fejezete Markó Alexandra munkája. Érdekes a hangzsról és a hangok rendszerezéséről olyan tudományos keretben olvasni, amelynek szemléletét erőteljesen áthatja az individuuum mint fizikai és fiziológiai adottságok, illetve képességek összessége a hangprodukción és a hangpercepción kontextusában. A szerző a nyelv hangzásának magától értetődő megvalósulási formájából, a beszédből, azaz a beszéd akusztikai-auditív természetéből indul ki, különböző komplexitású hangzasegységeknek a szavakat, a szótagokat, a beszédhangokat és a fonémákat tekintve. A fejezet a séma és megvalósulás viszonyát szem előtt tartva részletesen, számos példa magyarázatával illusztrálva járja végig azt a komplex folyamatot, amely a hangzás sematizálódásában a beszédhang és a fonéma, illetve a szótag és az intonációs egység viszonyának tüzetes jellemzését eredményezi. Az összetett fizikai-fiziológiai folyamat általános és egyedi sajátosságai leképeződnek az akusztikus eredményekben, és ezek szolgálnak a beszédhangzás percepciójának és reprezentációjának alapjául.

5. A Nyelvtan következő — a kézirat tartalmát és törekvéseit tekintve központi — **J e l e n t é s t a n** fejezetében Tolcsvai Nagy Gábor részletesen bemutatja azt a fogalmi és módszertani apparátust, amely alapul szolgál a kognitív-funkcionális jelentésreprezentáció megértéséhez. Bármely nyelvreíró szemlélet meghatározó — más hasonló célkitűzésű diszciplínáktól elhatároló — tulajdonságának tekinthető, hogy hogyan kezeli a jelentés kategóriáját, azaz hogyan jellemzi

a jelentésnek a nyelvhasználóhoz, a nyelvi jel fizikai megvalósulásához és a világhoz mint az egyéni tapasztalás forrásához való viszonyát. A kognitív-funkcionális megközelítés keretében a jelet használó egyén mint kognitív működés és mint mentális tudati háttér, azaz „emberi tudás” van jelen. Ennek értelmében a jelentés kategóriáját a szerző a következőképpen határozza meg: „A jelentés fogalmi jellegű, tapasztalaton alapul, és absztrakció, sematizáció, valamint kategorizáció eredménye. Egy fogalom akkor válik jelentéssé, ha egy nyelvi szerkezetben egy fonológiai szerkezettel összekapcsolódik. A megismerés során a tapasztalatok absztrahálódnak és sematizálódnak: az emberi tudás részévé válnak, sok egyedi példányból elvonatkoztatva. A jelentés egy entitás elvont tulajdonságainak kognitív tartományokba rendezett hálózata” (234). A Jelentéstan fejezet gondolatmenetében megmutatkoznak a különböző jelentésszerkezeteknek a nyelvi szerveződésben felismerhető tulajdonságai. Tolcsvai Nagy a jelentés dinamikus használatából adódóan általános jelenségként számol a konvencionális jelentések kiterjesztésével, ezzel a nyelvhasználat egy gyakori, hétköznapi szemantikai műveletét magyarázva meg. A jelentés kiterjesztésének a kommunikációs helyzetek széles körében megfigyelhető szemantikai fajtái: a metafora, a metonímia, az általánosítás, a specifikációs és a sémaátalakítás. A szemantikai műveletek során különböző kognitív tartományok kerülnek egymással valamilyen viszonyba, ami különböző komplexitású szemantikai szerkezetekre egyaránt jellemző olyan módon, hogy az egyes szemantikai szerkezetek jelentésének részleges vagy teljes átfedésein alapuló jelentéshálózatok jönnek létre mind a szókészletben, mind a grammatikai elemek halmazában. A szerző külön-külön foglalkozik ezeknek a jelentéshálózatoknak a feltérképezésével a metaforikus viszony, a poliszémia, a szinonimitás, valamint a szócsaládok vonatkozásában, előtérbe helyezve a nézőpont szerepét a jelentés reprezentációjában.

A fejezet röviden külön foglalkozik az explicit és az implicit jelentés összefüggésével arra alapozva, hogy bár a szavak és a grammatikai elemek (dekontextualizált) jelentését az ember a memóriájában sémákba rendezve tárolja, az aktuális kontextusban, a tényleges használatban – a jelentésszerkezetek dinamikus jellegéből adódóan – a teljes jelentésszerkezeteknek csak bizonyos alszerkezetek kerülnek előtérbe, más alszerkezetek a háttérben maradnak.

Tolcsvai Nagy Gábor kognitív-funkcionális leírását és magyarázatát adja az egyes szófaji kategóriák és grammatikai elemek szemantikai szerkezetének, míg eljut a mondat komplexitásáig. A szófajok jelentésének reprezentációjában a kiindulópont a fogalmi absztrakció alapjául szolgáló mentális működés és ennek eredménye: „egy nyelvi kifejezés nyelvtani státusát az határozza meg, hogy mit profilál, azaz mit jelöl, mi áll a figyelem középpontjában az előhívott fogalmi tartalom belül. [...] A fogalmi tartalomból kiemelkedő, profilált sematikus fogalmak a fogalmi archetípusok” (353). Az egyes fogalmi archetípusokat az egyes

szófaji kategóriák jelölik. Például a folyamatot az ige, a dolgot a főnév, a minőséget a melléknév, a mennyiséget a számnév stb.

A Jelentéstan fejezetében nyilvánul meg legjobban a Nyelvtan kognitív-funkcionális szemléletének az az attitűdje, hogy olyan — a sematikus jelentések köré szerveződő, egymással többé vagy kevésbé formai átfedést mutató — szerkezetek tartoznak azonos kategóriába, amelyek a használatban körülbelül azonos funkciójúak. A kategóriák rendszere tehát centrum-periféria modellben ábrázolódik, ahol nincsenek éles határok az egyes kategóriák között, és az egyik legfontosabb törekvés a kategóriák közötti átfedéseknek a magyarázata.

A fejezetben belül az evidencialitás és modalitás jelenségét mint a természetes emberi megismerés nyelvi kifejeződéseit Kugler Nóra tárgyalja. E két mondat-szemantikai kategóriának a magyarázata jól tükrözi a szintaxis keretében alkalmazható kognitív-funkcionális nézőpontot: a modalitás [...] „annak nyelvi kifejezése, hogy az interszjektíven megfigyelhetővé tett jelenet lehetséges, nem megtapasztalható megvalósulás (nem faktuális esemény)” (469). Az evidencialitás „prototípushatást mutató mondat-szemantikai kategória. Az evidencialitás centrumába (az ún. forrásevidencialitás körébe) tartozik minden olyan művelet, amellyel a megnyilatkozó nyelvíleg jelöltté teszi az általa közölt információ forrását, a forrás típusát, tehát például azt, hogy tapasztalati úton szerezte, vagy másoktól hallotta azt, amiről beszámol” (474). Az említett jelenségek tehát annak a működésnek a jellemzését szolgálják, amely révén a kommunikáció résztvevői a nyelvi interakcióban tudásukat összehangolják: az eredményes kommunikáció szempontjából értékes tudás forrástartományának megjelölése a megnyilatkozásban az evidencialitás tartományát nyitja meg; a nem tényszerű jelenetet kifejező megnyilatkozás reprezentációja pedig a modalitás tartományába vezet.

6. Ladányi Mária írta az *A l a k t a n* fejezetét, amely funkcionális tekintetben szorosan összefügg a magyar nyelv mondattanával, ugyanakkor alapvetően szó alapú. A szó kategóriájának meghatározása kapcsán a szerző különbséget tesz a fonológiai, a morfológiai, a szótári és a lexikai szó között, a morfológiai jelenségek reprezentációjára a morfológiai szó kategóriáját tartva a legalkalmasabbnak. A mondatban (illetve a kontextusban) tetten érhető szavak belső szerkezetének vizsgálata lehetővé teszi, hogy a szóalakok legáltalánosabb — szótöbbsől és toldalékból álló — mintázatát elvonatkoztassuk; a szóképzés, a jelezés és a ragozás esetében is jellemző ez a séma, az affixáció műveletének az eredménye. A prototípustól eltérő esetekben a grammatikai jelentést kifejező forma a szóalak határain túlra is terjedhet (jellemzően segédszavas, segédigés szerkezetekben).

A szerző az összetett morfológiai egységek és morfológiai szerkezetek jelentésszerkezetét tehát profilálással magyarázza, konstrukciós sémákra vezeti vissza: „Az azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű összetett morfológiai egységek (tipikusan a szavak és szóalakok) jellegzetes konstrukciós mintázatokat mutatnak.

A konstrukciós mintázatok közös alaki és jelentésbeli tulajdonságai sémákban általánosíthatók. Egy nyelvet (a nyelvészeti leírásban pedig egy nyelv alaktanát) jellemzik azok a jellegzetes morfológiai sémák, amelyek az adott nyelvben előfordulhatnak” (532). A sémák és használatbeli megvalósulásuk viszonyát pedig azzal reprezentálja, hogy „az általánosítással létrejött sémák [...] mintaként szolgálnak a hatályuk alá tartozó tényleges nyelvi kifejezések számára, és ilyen értelemben a nyelvi kifejezések a sémák megvalósulásaiként (instanciációiként) értelmezhetők” (534–535).

Az összetett morfológiai egységek szemantikai és alaki jellemzéséhez hasznos adalékot nyújt a jelöltség problematikája: a kevésbé összetett fogalmi összefüggések, amelyek a kontextus ismeretében egyszerűbben feldolgozhatóak, szemantikailag jelöletlenebbek, ezzel szemben az összetettebb fogalmi összefüggések, amelyek nehezebben elérhetőek, szemantikailag jelöltebbek. A jelöletlenségtől való eltérésként megragadható jelöltség tehát a komplexebb szemantikai összefüggések alaki kódoltságaként értelmezhető.

Ladányi külön alfejezetet szentel a morfológiai sémák jellemzésének többek között a produktivitás, a termékenység, a gyakoriság, az erősség, valamint a lexikai kreativitás szempontja mentén. A használatban előforduló szóalakok vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jut, hogy „a morfológiai produktivitás fokozati jellegű; mértéke attól függ, hogy mekkora valószínűsége van bizonyos nyelvhasználati sémák érvényesülésének. Ez elsősorban a sémák típusgyakoriságával és erősségével van összefüggésben. [...] A beszélők mindazokban az esetekben, amikor összetett szerkezetű neologizmusokat hoznak létre, kreatív módon használják a nyelvet. A kreativitás ugyanúgy skálázható fogalom, mint a produktivitás. A produktív képzésben is van kreatív mozzanat, vagyis a kreativitás a produktivitásnál átfogóbb fogalom” (564).

A jellemzően mondatkeretre érvényes jelentésszerveződés és a morfológiai szerkezetek összefüggését érdekes megvilágításba helyezi az, hogy — mivel a magyar nyelv agglutináló (ragasztó) — a magyarban a jelenetek lehorgonyzása javarészt morfológiai eszközökkel, szóalakok segítségével történik. Az ebben szerepet játszó jel- és raghasználat kognitív-funkcionális alapú reprezentációja elvezet a morfológiai szerkezetek kontextuális és stiláris vonatkozásának felismeréséhez, illetve ahhoz, hogy az összetett morfológiai szerkezetű szavak jelentésének a megértéséhez — ha ezek termékeny sémákon alapulnak — a morfológiai összefüggéseken kívül a szituációból és/vagy a tapasztalati tudásból nyert adatok feldolgozására is szükség van. Ez a megállapítás magában foglalja a morfológia kognitív-funkcionális magyarázatának szerves és szoros összefüggését a mondattani és a pragmatikai ismeretekkel.

7. A M o n d a t t a n fejezet szerzői Imrényi András és Kugler Nóra. A fejezet bevezetőjét, valamint az elemi mondattal foglalkozó modult Imrényi András

írta, a mondatfajtákkal és az összetett mondatok problematikájával Kugler Nóra foglalkozik.

Az elemi mondat meghatározásához vezető gondolatmenet során Imrényi a jelenség magyarázatát a nyelvelsajátítás folyamatának kontextusába helyezi, „a közlési igények és a közlési lehetőségek feszültségviszonyát” a gyermek nézőpontjából elemezve. A mondat funkcionális megközelítésében „a kommunikatív aktusok közötti hasonlóságok és különbségek feldolgozása [...] fogalmi és nyelvi differenciálódáshoz vezet, és az eredetileg egyetlen szóval végrehajtott aktus egymással jelentésviszonyban álló szavak hálózatával (egy-egy elemi mondattal) lesz kifejezhető. Később pedig e hálózatok integrációjával, egymásba ágyazódásával összetett mondatok is létrejönnek” (664–665). Az elemi mondat tehát funkcionális szempontból az a legkisebb nyelvi kategória, amely ki tud fejezni egy közlési aktust; szavak jelentéshálózata, szélsőséges esetben egyetlen szó valósítja meg a hálózatosságot. Érdekes és eredményes megközelítése ez tehát a szerkezeti szempontból átmeneti jelenségeknek tartott eseteknek, mint például a szónyi megnyilatkozásoknak.

Az elemi mondatok reprezentációjának kerete az Imrényi által 2013-ban publikált viszonyhálózati modell, amelynek elvi kiindulópontja az, hogy ahogyan a világ dolgait is több dimenzió mentén tudjuk halmazokba sorolni, úgy a mondat jelentésének is különböző dimenziói vannak, amelyek egymást kiegészítik. Az első dimenzió a mondat folyamatot kifejező funkcióját helyezi előtérbe: ez a dimenzió a jelentés felől közelítve azzal foglalkozik, hogy egy mondat „milyen lehorgonyzott folyamatot ábrázol”, a forma felől közelítve pedig azzal, hogy az igéből kiindulva lehorgonyzott jelentést és annak összetevőit a nyelvi szerveződésben „milyen formai megoldások teszik felismerhetővé” (IMRÉNYI 2017: 680). A második dimenzió az előzőnél sokkal általánosabb, így hatékonyabb is, mivel nincs minden elemi mondatnak folyamatjellege: a modell ebben a dimenzióban a mondat közlési funkciójának magyarázatához kínál apparátust, amelynek kiindulópontjában a semleges kijelentő mondat mint protoállítás áll. Bármely mondat-típus ehhez viszonyítva jellemezhető, az eltérések formai megvalósulásai a protoállításétól eltérő funkciók megnyilvánulásai. A harmadik dimenzió a mondatot a közlőnek és a befogadónak mint mentális működéseknek az interakciójában helyezi el, azaz ebben a megközelítésben a mondat kontextusba ágyazott üzenet. Ennek a nézőpontnak a differenciálását szolgálja a kontextualizáció jelenségének tipológiája: a személyhez vagy dologhoz kötés, az időbeli/térbeli elhelyezés, az episztemikus modalitás és az evidencialitás, az attitűdjelölés, a diskurzus más részeihez fűződő kapcsolatok feldolgozása. Imrényi az elemi mondat magyarázatához felhasznált ismereteket szűkebben a függőségi grammatika és a funkcionális kognitív nyelvészet összehangolásaként értelmezi, tágabb megvilágításban pedig a hálózat kutatás hasznos eredményeit emeli ki.

A Mondattan fejezetének második egységében Kugler Nóra a mondattípusok problematikáját mutatja be. Az egyes mondattípusokat bizonyos szemantikai és formai jellemzők egyidejű érvényesülésével ragadja meg, azaz a „közlési funkció (ezen belül a beszédcselekvés-érték és a polaritás) mentén funkció-forma párok különültek el, típusok alakultak ki az elemi mondatok körében” (761). Ezek az úgynevezett konstrukciós sémák. A nyelvi viselkedés alapvető horizontjai — a tudás, a cselekvés és az érzelem — felől közelítve meg az elemi mondat tipológiáját: a mondattípusok az elemi viselkedés horizontjainak „valamelyikét előtérbe helyező alapmintázatok konvencionalizálódott formai megvalósulásai” (uo.). Az egyes mondattípusok reprezentációjában a pozitív, semleges mondattípus szolgál viszonyítási pontként, amely funkcióját tekintve a beszélő valamilyen vélekedésének kifejeződése, amely funkcióhoz jellegzetes formai tulajdonságok tartoznak. Bármely elemi mondatnak a kijelentő funkciótól való eltérését a formai jegyekben — az intonációban, a szórendben, a morfológiai jegyekben, a lexikai sajátosságokban — tapasztalható különbségek jelzik.

Kugler Nóra tehát a nyelvi viselkedés alapvető horizontjait előtérbe helyezve a következőképpen jellemzi az egyes mondattípusokat: a kijelentő mondattípus a közlő tudását helyezi előtérbe; a kérdő mondattípus a kommunikációbeli partner válaszát; a felszólító mondattípus a cselekvést; a felkiáltó mondattípus az érzelmet; az óhajtó mondattípus pedig a kívánt jelenetet, a közlő vágyát. Az egyes mondatfajták karaktere közötti határ nem merev, az elemi mondat példányai között vannak prototipikus és kevésbé prototipikus mondatok, sőt egyes típusok átfedésben vannak egymással.

A Mondattan fejezet összetett mondatokkal foglalkozó harmadik egységének központi kérdése az, hogy az elemi mondatokból miért és hogyan jönnek létre összetett mondatok. A szerző az elemi mondat konstrukciójából vezeti le a mellérendelő és az alárendelő tagmondatkapcsolatokat, és ábrázolási módszert is javasol a komplex szerkezetek belső összefüggéseinek reprezentálásához. Az összetett mondatok reprezentációjában a szerző követi a sémaalkotás modelljét: az összetett mondatok konstrukciós sémái jelenetek egymáshoz való eltérő viszonyaiából bontakoznak ki. Az alárendelő összetett mondatban a tagmondatok hierarchikus viszonyaként megnyilvánuló jelentésszerkezet úgy magyarázható, hogy a főmondatban kifejeződő jelenet valamely részletét egy másik tagmondatbeli jelenet fejezi ki. A mellérendelő összetett mondat az ábrázolt jelenetek között felismerhető viszonyok mentén reprezentálható és tipologizálható. A kisebb nagyságrendű nyelvi elemek tipológiájához hasonlóan az összetett mondatok rendszere is kontinuumként ábrázolódik, az egyes típusok között átjárhatóság van.

8. A Nyelvtant záró P r a g m a t i k a fejezetet Tátrai Szilárd írta, amelynek fő előzménye a 2011-ben megjelent, nagy hatású funkcionális kognitív pragmatikai keret. A Pragmatika a Nyelvtannak fontos fejezete: nemcsak azért, mert a

nyelv használatbeli működésének a reprezentációjához elengedhetetlen, hanem azért is, mert alapkategóriái olyan szoros összefüggésben állnak a korábban ismerttetett fejezetek témaköreivel, hogy némely morfológiai, mondattani vagy jelentéstani összefüggés csak a pragmatikai nézőpont alapos megismerésével válhat teljesen motiválttá. Tátrai Szilárd kognitív funkcionális pragmatikai szemléletének egyik meghatározó komponense a figyelem, mint az emberi tevékenységet — ide értve a nyelvi tevékenységet is — alapjaiban meghatározó és jellemző sajátosság.

A szerző a fejezet bevezetőjében gondosan kifejti, hogy a pragmatika miben járul hozzá a nyelvi konstrukciók rendszerszerű reprezentációjához: azoknak a helyzeteknek a leírását adja, amelyekben az ember a társas megismerő folyamatok során nyelvi szerkezeteket használ; a nyelvi konstrukciók rendszerét kontextuális megvalósulásuk nézőpontjából magyarázza; mint a nyelv működésének legátfogóbb kerete kiindulópontot kínál más szemléletű leírásokkal való diskurzushoz.

Tátrai Szilárd — utalva arra, hogy a Nyelvtan korábbi fejezetei szemléletük-ből adódóan a séma és a megvalósulás viszonyrendszerében az egyes nyelvi konstrukciók sémáját helyezték saját nézőpontjuk előterébe — a séma és a megvalósulás viszonyát a megvalósulás tüzetes magyarázatából kiindulva jellemzi. A fejezet komplex problematikájának fő motívuma a kontextusfüggő, dinamikus — nyelvi szimbólumok alkalmazásán alapuló — jelentésképzés. Ezt olyan — a diskurzusok folyamatában megvalósuló — interszubjektív aktusként értelmezi, amely megkívánja kontextuális ismerethalmaz mozgósítását (900). A szerző ennek jegyében a nyelvi szimbólumok és konstrukciók diszkurzív kontextuális megvalósulását helyezi gondolatmenete középpontjába, a megvalósulás feltételeinek és következményeinek bemutatását tűzve ki célul. Az igen összetett problematika tárgyalása hét fejezet ölel fel a következő fő súlypontokkal. A bevezetést követő második fejezet általánosan jellemzi az ember nyelvi tevékenységét, tudatosítva, hogy a sikeres kommunikáció alapfeltétele a partnerek közös figyelemirányítása. A harmadik fejezet a kontextussal mint interszubjektív viszonyrendszerrel foglalkozik. A negyedik fejezetben a szerző a közös, kontextusfüggő figyelemirányítás egyik reprezentatív jelenségét, a deixist tárgyalja. Az ötödik fejezetben a nyelvi megnyilatkozások mint figyelemirányítási tevékenységek jelennek meg, amelyek a diskurzusok kontextusában zajlanak. A hatodik fejezet a beszédaktusokról szól, amelyek megvalósulásai a mondatok. A hetedik fejezet a nyelvi konstrukció egyik érzékeny kérdéskörével foglalkozik: a kifejtettség és az implicit jelentés viszonyával. Végül a nyolcadik fejezet eddig kevésbé kutatott attitűdként a jelentésképzésbeli tudatossággal kapcsolatban fogalmaz meg összefüggéseket.

9. A *Osiris Nyelvtan* 24 oldalnyi fogalomtárral, valamint a források és felhasznált szakirodalom tételezésével zárul.

A terjedelmes mű a nyelvet a tapasztalati alapú tudáshoz hasonló tudáshálózatként értelmezi, amelynek kiindulópontja az emberi megismerés, építőelemei pedig olyan konstrukciósémák, amelyek az emberi tudáshálózatban mint — egymással szemantikai viszonyrendszerben lévő, prototipikus, és a prototípustól bizonyos horizontokon eltérő megvalósuláspéldányokat lehetővé tevő — kategóriák a kontinuumelv alapján helyezkednek el. Ez a felfogás nem „termel” kivételeket, mivel ahogyan minden nyelvi tevékenység az emberi működés része, úgy a nyelvi jelenségek mindegyike valamilyen nyelvi tevékenység megnyilvánulása.

A nyelvi jelenségeket magukban foglaló hálózatok egymással is érintkeznek, bizonyos kisebb hálózatoknak a funkciója nagyobb hálózatokba épülve mutatkozik motiválnak. Ez a hálózatelv a Nyelvtan teljes ismeretanyagát áthatja, és azt eredményezi, hogy a magyarázatokban használt egységes terminológia révén a szerzők a magyar nyelv komplex grammatikájának funkcióikban különböző részszerkezeteit szervesen összefüggő egységbe fogják. Ennek az egységnek a belső szerveződése azonban nem állandó, hanem — reagálva a tapasztalati tudás viszonylagosságára és a nyelvi konstrukciósémák és megvalósulásai kontextuálisan befolyásolt kölcsönhatására — dinamikusan változó. Nem is lehet másmilyen, ha szem előtt tartjuk, hogy az ismertett nyelvtan a használatban tetten ért megvalósulásokat — a kognitív funkcionális pragmatika szemlélete mentén — nyelvi tevékenységekként, illetve ezek kontextuális megnyilvánulásaiként kezeli; amelyeknek kiindulópontja és feltétele a nyelvhasználók társas, összehangolt működése, beleértve a figyelem irányítását is.

Az Osiris Nyelvtan szerzői a nyelvi eszközrendszernek tehát egy olyan értelmezését tárják az olvasó elé, amelynek kiindulópontja és legfőbb támpontja a — társas, különböző környezeti, kulturális hatásoktól befolyásolt és ezekhez igazodó, kommunikációra törekvő — ember. Az ember boldogulásának kulcsa, hogy megértse saját sokrétű működését. A Nyelvtan az ember nyelvi tudásának és tevékenységének a magyarázatára vállalkozik, és mivel ez a kettő nem választható el sem egymástól, sem pedig az ember más típusú — kulturális, társadalmi, szociális, pszichés, neurológiai, anatómiai stb. — működésétől, a Nyelvtan egyrészt kiindulópontként, másrészt adalékként szolgálhat az emberi működés alaposabb megértését célzó tudományos kutatásokhoz.

Irodalom

- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1961. Categories of the Theory of Grammar. *Word* 17: 241–292.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2013. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KERTÉSZ ANDRÁS–PELYVÁS PÉTER szerk. 2005. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 21. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KOVÁCS ILONA–GYÖRI MIKLÓS–CSIBRA GERGELY–CZIGLER ISTVÁN–NYÍRI KRISTÓF–GERGELY GYÖRGY–RACSMÁNY MIHÁLY 2003. *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÖVECSE ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KUGLER NÓRA 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar 2. Descriptive Applications*. Stanford, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1999. Assessing the cognitive linguistic enterprise. In: THEO JANSSEN–GISELA REDEKER szerk., *Cognitive Linguistics. Foundations, Scope, and Methodology*. Cognitive Linguistics Research 15. Berlin, Mouton de Gruyter. 13–60. <https://doi.org/10.1515/9783110803464.13>.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- PLÉH CSABA–GYÖRI MIKLÓS szerk. 1998. *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, Pólya Kiadó.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR–LADÁNYI MÁRIA szerk. 2008. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22. *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2016. *Az ige a magyar nyelvben: funkcionális elemzés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 181. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

DOBI EDIT
 ORCID: 0000-0003-4196-7448
 Debreceni Egyetem
 dobi.edit@arts.unideb.hu